

ПСИХОЛОГІЧНА СУТНІСТЬ ПОНЯТТЯ ШКІЛЬНОГО ОСВІТНЬОГО СЕРЕДОВИЩА ТА ЙОГО РОЛЬ У РОЗВИТКУ ОСОБИСТОСТІ СУЧАСНОГО УЧНЯ

PSYCHOLOGICAL ESSENCE OF THE CONCEPT OF THE SCHOOL EDUCATIONAL ENVIRONMENT AND ITS ROLE IN THE DEVELOPMENT OF PERSONALITY OF THE MODERN STUDENT

У статті викладено основні результати теоретичного аналізу соціально-психологічних аспектів структури шкільного освітнього середовища; розглянуто різні погляди зарубіжних і вітчизняних учених на сутність ефективного освітнього середовища. На основі узагальнення й систематизації наукових джерел висвітлено актуальність досліджуваної проблеми з огляду на те, що в наш час освітня галузь активно трансформується й необхідно враховувати, що вплив школи на розвиток особистості є досить вагомим.

Проаналізовано дані досліджень, проведених вітчизняними й зарубіжними вченими, на предмет того, що за час навчання в школі учні не лише набувають базових знань, а й засвоюють нові соціальні ролі, моральні норми та цінності, формуються нові інтереси. Також школа впливає й на розвиток вольових якостей, таких як активність, амбіційність, цілеспрямованість. Ці якості розвиваються на фоні правильного функціонування шкільного освітнього середовища. Освітнє середовище – це соціально-психологічні умови, які мають сприяти досягненню освітньої мети. Метою освіти є всебічний розвиток людини як особистості й найвищої цінності суспільства. Школа є інститутом соціалізації особистості, що втілюється за двома напрямками: соціально-психологічним (засвоєння норм соціальної поведінки, наслідування, неусвідомлене отождолення себе з кимось) і соціально-педагогічним (засвоєння прийнятих у суспільстві еталонів поведінки, норм, стереотипів і поглядів).

Сучасні тенденції освіти пов'язані з ідеєю створення умов для розвитку особистості. Освітнє середовище є частиною життєвого, соціального середовища людини, яка виявляється в сукупності факторів, що безпосередньо або опосередковано впливають на особистість у процесах навчання, виховання та розвитку, тобто є простором, у якому здійснюється розвиток особистості.
Ключові слова: *шкільне освітнє середовище, соціально-психологічна атмосфера, ціннісні орієнтири, ефективне середовище, компетентності, соціальна взаємодія.*

The main results of the theoretical analysis of social and psychological aspects of the structure of the school educational environment are presented in the article; different views of foreign and domestic scientists on the essence of an effective educational environment are considered. Based on the generalization and systematization of scientific sources highlighted the relevance of the research problem, given that in our time the educational sector is actively transforming and we must take into account that the impact of school on personal development is quite significant.

The data of researches conducted by domestic and foreign scientists are analyzed, for the fact that during their studies at school students not only acquire basic knowledge, but also learn new social roles, moral norms and values, new interests are formed. Also, the school influences the development of strong-willed qualities, such as activity, ambition, purposefulness. These qualities develop against the background of the proper functioning of the school educational environment. The educational environment is a socio-psychological conditions that should contribute to the achievement of educational goals. And the purpose of education is the comprehensive development of man as a person and the highest value of society. The school is an institution of socialization of the individual, which is embodied in two areas: socio-psychological (assimilation of norms of social behavior, imitation, unconscious identification with someone) and socio-pedagogical (assimilation of socially accepted standards of behavior, norms, stereotypes and views).

Current trends in education are associated with the idea of creating conditions for personal development. The educational environment is part of the living, social environment of man, which is manifested in a set of factors that directly or indirectly affect the individual in the processes of learning, education and development; is a space in which the development of personality takes place.

Key words: *school educational environment, socio-psychological atmosphere, values, effective environment, competencies, social interaction.*

УДК 159.922.27:373.5]:159.922.82
DOI <https://doi.org/10.32843/2663-5208.2021.32.7>

Дубатовк В.С.

аспірантка першого року навчання
Вінницький державний
педагогічний університет імені
Михайла Коцюбинського

Паламарчук О.М.

д.психол.н., професор,
завідувач кафедри психології
та соціальної роботи
Вінницький державний
педагогічний університет імені
Михайла Коцюбинського

Постановка проблеми. Шкільне освітнє середовище є одним із важливих чинників формування особистості учня, який сприяє або перешкоджає процесу розвитку освіти в умовах інноваційних змін. Вагому цінність у житті кожного учня мають не лише академічні знання та матеріально-технічне забезпечення, а й спілкування з однолітками, позашкілья й, звичайно ж, соціально-психологічна атмосфера.

На сучасному етапі розвитку освіти існує загострення протиріч між об'єктивною необ-

хідністю формування життєвої компетентності учнів і можливостями сучасної освітньої системи, між процесами саморозвитку особистості й системою традиційного виховання, спрямованого на єдині стандарти її формування, а також недостатньою розробленістю практичних основ означеної проблеми. Варто розглядати ефективне освітнє середовище як атмосферу, яка є сприятливою для розвитку повноцінної особистості й передусім базується на ціннісних орієнтирах сучасної української школи.

Особливої актуальності набуває проблема створення умов для формування особистості, яка здатна до самоактуалізації, лідерства, творчого сприйняття світу й соціально значущої діяльності, спрямованої на розвиток суспільства. У зв'язку із цим соціально-психологічні проблеми формування життєвої компетентності особистості виходять сьогодні на рівень пріоритетних в українському суспільстві.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Шкільне освітнє середовище стало предметом дослідження зарубіжних (А. Уоттс, В. Ясвін, Г. Ковальов, В. Рубцова) та вітчизняних (І. Бех, О. Сухомлинська, І. Зязюн, О. Савченко, В. Гриньова, В. Панов) науковців.

Дослідженням ролі шкільного середовища в розвитку особистості займалися А. Мудрик, В. Белінський, Л. Карамушка, Л. Виготський.

Постановка завдання. Мета статті – теоретично дослідити значення й соціально-психологічні аспекти впливу шкільного освітнього середовища на розвиток особистості сучасного учня.

Виклад основного матеріалу дослідження. Поняття освітнього середовища включає основні потреби й можливості розвитку, які забезпечують учням особистісно-орієнтоване навчання. Це можливість задоволення фізіологічних потреб; потреби в безпеці; засвоєнні групових норм та ідеалів; потреби у визнанні, суспільному схваленні; потреби в праці, значущої діяльності; у збереженні й підвищенні самооцінки; пізнавальної потреби в особливій галузі інтересів; потреби в естетичному оформленні навколишнього оточення; потреби в самостійному впорядкуванні індивідуальної картини світу; потреби в оволодінні все більш високим рівнем майстерності; потребі в самоактуалізації особистості [9, с. 228].

У Законі України «Про освіту» мету освіти визначено як усебічний розвиток людини як особистості й найвищої цінності суспільства, її талантів, інтелектуальних, творчих і фізичних здібностей, формування цінностей і необхідних для успішної самореалізації компетентностей, виховання відповідальних громадян, які здатні до свідомого суспільного вибору та спрямування своєї діяльності на користь іншим людям і суспільству, збагачення на цій основі інтелектуального, економічного, творчого, культурного потенціалу українського народу, підвищення освітнього рівня громадян задля забезпечення сталого розвитку [6].

Також освітнє середовище припускає включення системи комунікацій і створюваного учнями власного культурного мікросередовища. Це може привести до того, що структура не тільки індивідуального світогляду, а й суспільної свідомості може зміститися в бік більш чіткого й усвідомленого розуміння та ухва-

лення суспільних цінностей, чіткішої й усвідомленої орієнтації на гуманістичний напрям розвитку суспільства, точніше, розуміння того, що людина є рушійна сила й суб'єкт суспільно-історичного процесу [7, с. 146].

Ситуація в шкільній освіті радикально змінилася. Сьогодні експерименти у сфері освіти представлені найрізноманітнішими напрямками, передусім це інноваційні психолого-педагогічні технології, індивідуальні та групові форми організації процесу навчання, рівнева диференціація навчального змісту й диференціація дітей за здібностями. Таким чином, школи отримали значно більшу свободу і самостійність, при цьому зросла й різноманітність внутрішніх соціально-психологічних завдань, які змогла ставити перед собою і вирішувати засобами кожна конкретна школа. Однак не кожна школа використовує ці можливості. Змінилося й соціальне замовлення: одержало «офіційне» визнання завдання розвитку дитини як основного результату й основної цінності освітніх впливів. Саме цінності є фундаментом освіти, умовою формування людини та суспільства, які як у професійній, так і в повсякденній діяльності зважають морально-етичний, а також і публічний інтереси [4].

У більшості зарубіжних досліджень освітнє середовище описується в термінах «ефективності школи» як соціальної системи – емоційного клімату, особистого благополуччя, особливостей мікрокультури, якості виховного освітнього процесу.

А. Уоттс, досліджуючи умови та фактори розвитку біологічних і соціальних процесів, відзначав: «Якщо розумний організм, то розумним має бути і його середовище» [13, с. 21].

У свою чергу, В. Ясвін тлумачив освітнє середовище як систему впливів та умов формування особистості, а також можливостей для її розвитку, які містяться в соціальному й просторово-предметному оточенні [10, с. 45].

Унаслідок узагальнення власного досвіду дослідження освітніх процесів Г. Ковальов [9, с. 229] розглядає освітнє середовище як структуру, яка включає такі компоненти:

1) фізичне оточення – шкільне приміщення, його дизайн, розмір і просторова структура навчальних помешкань, умови для переміщення й розміщення учнів;

2) людський фактор – добір учнів, наповнення класів і його вплив на соціальну поведінку учнів, особливості й успішність учнів, етнічні особливості, якість підготовки вчителів, статеві структура шкільного контингенту;

3) програма навчання – новаторський характер змісту програм навчання, технології навчання, стиль і методи навчання, форми навчальної діяльності, характер контролю.

На думку дослідника, аналіз освітнього середовища на рівні соціальних взаємодій

припускає, що не існує наперед показників, які б кількісно визначили більш або менш «ефективну» школу, оскільки кожна школа унікальна.

На думку В. Рубцова, змістовні характеристики освітнього середовища школи визначаються тими внутрішніми завданнями, які конкретна школа ставить перед собою. І саме набором та ієрархією цих завдань визначають зовнішні (доступні спостереженню й фіксації) характеристики освітнього середовища. До них можна віднести й представлені вищі критерії: змістовні (рівень і якість культурного змісту), процесуальні (стиль спілкування, рівень активності), результативні (розвиваючий ефект) [1, с. 7].

Вітчизняні дослідники одностайні в поглядах, що ціннісний компонент є основою шкільного освітнього середовища.

Зокрема, науковець І. Бех підходить до обґрунтування поняття освітнього середовища як ціннісного процесу. Інші відомі українські науковці – О. Сухомлинська, І. Зязюн, О. Савченко – уважають, що за сучасних умов підвалинами освітньої системи повинні стати гуманістичні цінності [5, с. 12].

На думку В. Гриньової, організація навчально-виховного процесу повинна базуватися на активній діяльності учнів, позитивній мотивації навчання, розвитку пізнавальної діяльності, урахуванні вікових особливостей, успішній соціалізації, сприятливих умовах для спілкування та цінностей [2, с. 98].

О. Малихіна, розкриваючи аксіологічну сутність особистісної моделі навчання, відзначає, що гуманістичні цінності є провідними засадами для такого типу навчання. Дослідник В. Слободчиков також відштовхується від культурно-суспільного контексту, вписує освітнє середовище в механізми розвитку дитини, визначаючи таким чином її цільове й функціональне призначення. В. Панов у дослідженні освітнього середовища звертає основну увагу на «технологічний» рівень його реалізації й оцінки [5, с. 13].

Проблема створення освітнього середовища в сучасній школі переконує нас у тому, що необхідно системно застосовувати інноваційні соціально-психологічні підходи до організації навчально-виховного процесу. Особистісний підхід визнає носієм освітнього процесу не учня як такого (індивіда), а його особистість. Утвердження особистості найвищою цінністю буття, навколо якої групується решта суспільних пріоритетів, характеризує особистісно-ціннісний підхід у навчально-виховному процесі. Культивування гуманістичних цінностей, орієнтирів, які втілюють національні й загальнолюдські цінності духовного життя суспільства та становлять одну з його сутнісних основ, декларує ціннісний підхід.

Важливим складником системи формування нового змісту освіти є чітке бачення результатів взаємодії «учень – учитель», в основі якого відповідні цінності, зазначені в Концепції Нової української школи, що, у свою чергу, рекомендовані Європейським парламентом і Радою Європи, містять 24 риси й чесноти, що їх визнали пріоритетними понад 50 країн світу, а саме: креативність, цікавість, критичне мислення, любов до навчання, мудрість, відвага, наполегливість, чесність, енергійність, любов, доброта, соціальний та емоційний інтелект, співпраця, справедливість, лідерство, вміння пробачати, скромність, розсудливість, самоконтроль, вдячність, оптимізм, гумор і віра [8].

Цінності в освіті мають бути не просто добіркою хороших і гідних правил життєдіяльності в суспільстві, а наочним набором внутрішніх щоденних принципів, які допоможуть у дорослому житті не лише обрати професію, знайти своє покликання, а й реалізувати свій творчий потенціал, стати гідним громадянином, сім'янином.

Школа важлива насамперед тим, що вона є найпотужнішим інструментом соціалізації дитини, завдяки якому суспільство отримує особистість, яка вміє жити в соціумі, тобто засвоїла та здатна відтворити соціальний і культурний досвід, властивий суспільству, соціальній спільності, групі. Однак за несприятливих умов існує ризик зворотного ефекту, тобто суспільство отримує особистість, невпевнену в собі, тривожну, з низькою самооцінкою, яка не буде прагнути подальшого розвитку та самореалізації. Відповідно, на особливу увагу при оцінці правильності формування особистості заслуговує вплив соціально-психологічних умов у школі.

Розвиток дитини відбувається безперервно. Навчання охоплює такі важливі життєві періоди, як дитинство, підлітковий вік і дорослішання. У цей час людина перебуває в суспільстві й, відповідно, отримує нові навички та знання, відповідно, формується її система цінностей. Від того, наскільки теплою та дружньою є атмосфера в шкільному освітньому середовищі, залежатиме, наскільки дитина буде доброзичливою. Комунікативний досвід, отриманий у шкільні роки, нерідко визначає міру довіри до навколишнього світу [4].

А. Мудрик [3, с. 62], автор інноваційних програм, спрямованих на психологічний розвиток і соціалізацію дітей, стверджує, що сучасна школа володіє всіма механізмами соціалізації, унаслідок чого здатна активно впливати не тільки на дитину, а й на суспільне життя в цілому. Серед основних механізмів шкільної соціалізації дослідник виділяє два основні напрями:

1) соціально-психологічний – неусвідомлене засвоєння дитиною норм соціальної поведінки, наслідування якогось прикладу, неусвідомлене ототожнення себе з якоюсь людиною (або групою);

2) соціально-педагогічний – засвоєння дитиною прийнятих у суспільстві еталонів поведінки, норм, стереотипів і поглядів.

Тобто за час перебування в школі учні не лише набувають базових знань, а й свідомо чи мимоволі засвоюють нові соціальні ролі, моральні норми та цінності.

Ще один важливий аспект впливу школи на особистість учня – це формування нових інтересів. Сучасні навчальні заклади мають в арсеналі різноманітні секції та гуртки. Беручи участь у всіх шкільних заходах, дитина розвивається, знаходить щось справді цікаве для себе. Іноді саме за рахунок кропіткої роботи шкільного колективу дитина визначається з бажаною професією. Але в сучасних реаліях такі шкільні заходи не є в пріоритеті, що негативним чином впливає на розвиток ініціативності сучасного учня.

Також школа впливає й на розвиток вольових якостей у дітей. Активність, цілеспрямованість, амбіційність – якості, які розвиваються на фоні правильного функціонування шкільного освітнього середовища. Необхідно враховувати, що, стимулюючи учнів до постійного пізнання, отримання нової інформації, викладач може домогтися того, що діти й життя продовжать проявляти амбітність і цілеспрямованість. Крім знань із предметів, у школі діти здобувають і певні погляди.

Тому безпосереднє призначення шкільного колективу полягає в тому, що процес формування й розвитку особистості має бути організованим, таким чином, щоб у ході свого розвитку дитина плавно й безболісно була підготовлена до соціального життя. Школа повинна являти собою громадську організацію, метою якої є створення навчально-розвивального середовища для соціально-орієнтованої та гармонійно розвиненої особистості [8].

Висновки з проведеного дослідження. Теоретичний аналіз сучасних варіацій тлумачення й поглядів на те, яким має бути шкільне освітнє середовище, що сприятиме розвитку особистості сучасного учня, переконує нас у значимості системи цінностей, на яких будуються шкільні правила та стратегії розвитку. Висновки вітчизняних і зарубіжних дослідників переконують у тому, що шкільне освітнє середовище є атмосферою, яка включає емоційний клімат, комунікативний досвід, організованість, ціннісні орієнтири сучасної школи (гідність, рівність, справедливість, тур-

бота, чесність, довіра, верховенство права, патріотичність, екологічність, етичність, соціальна відповідальність, свобода, лідерство та самореалізація, толерантність і культурне різноманіття).

Перспектива подальшого вивчення соціально-психологічних чинників розвитку особистості в шкільному освітньому середовищі є актуальною, вимагає залучення нових наукових підходів.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Борисов В. Освітнє середовище як чинник формування культурних ідентичностей молоді. *Наукові записки Національного педагогічного університету ім. М. П. Драгоманова. Серія «Педагогічні та історичні науки»*. 2014. № 119. С. 5–10.
2. Доценко О. Освітнє середовище як умова формування компетентностей школярів. *Наукові записки Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка. Серія «Педагогічні науки»*. 2013. № 123 (2). С. 96–99.
3. Мудрик А. Социальная педагогика. Москва : Академия, 2013. 240 с.
4. Нова українська школа. Концептуальні засади реформування середньої школи. Київ: Міністерство освіти і науки України, 2016. 40 с. URL: <https://www.kmu.gov.ua/storage/app/media/reforms/ukrainska-shkolacompressed.pdf>.
5. Полобок Л. Формування і розвиток соціально зрілої особистості в школі. *Постметодика. Педагогічні технології*. 2015. № 2. С. 12–14.
6. Про освіту : Закон України від 05.09.2017 № 2145-VIII. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/2145-19>.
7. Тітов С. Інформаційно-освітнє середовище навчального закладу: розвиток засобів і способів комунікаційної й інформаційної взаємодії. *Вісник Харківської державної академії культури*, 2014. № 43. С. 144–150.
8. Ціннісні орієнтири сучасної української школи. URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/Serpneva%20conferencia/2019/Presentation-Roman-Stesichin.pdf>.
9. Щербак І. Сучасні підходи до розуміння поняття «освітнє середовище» *Теорія та методика навчання та виховання*. 2012. № 32. С. 227–231.
10. Ясвин В. Образовательная среда: от моделирования к проектированию. Москва : Смысл, 2001. 365 с.
11. Mark R. Raymond. *Jon Analysis and Specification of Content for Licensure and Certification Examination. Applied measurement foreducation. Lawrence Erlbaum Associates, Inc.* 2001. № 14 (4). P. 369–415.
12. Smith V. *New Dimensions for General Education. Higher Learning in America, 1980–2000. Ed. by Levine A.* Baltimore: John Hopkins Univ. Press, 1994. 244 p.
13. *Survey of the Practice of Psychology, prepared by Professional Examination Service. Association of States and Provincial Psychology Boards*, 2003. 147 p.